

על יצחק קצנלסון ז"ל

(דברי אוכרה)

היה כבר בן עשרים. אדם מבוגר, ואולם על אמו וזקנו התרפק ממש כתינוק. יש שהבחין בתמהוה שלי. ואז היה כאילו מתבייש קצת ומחייך לעומתי מתוך מבוכה והתנצלות, אבל לא עברו רגעים מועטים והוא מתחיל שוב להתרפק על אמו וסבא, מתבקם, מנשקם, מלטפם, כשכולו נהדר משפע אור. אור אהבה, אך ביחוד הוא זכור לי בסגור שנתו הראשונה הזאת. מטיול אחד בסירה על פני נהר ברזינה. זה היה בקיץ, לפנות ערב. הנהר הרחב זרם בנגרות השקיעה בין גדותיו הירוקות, בין אפרים, שדות, חורשות. הסירה היתה מלאה צעירים, בחורים ובחורות, ששמחו מאד לחברת האורה-המשורר. יצחק הראה את כוחו בחתימה במשוררים כדו שירה וצהלה ומעשי קונטרסות, כמו התזת רסיסי מים על השכר נים, שגם הם כמוהו לא טמנו יד בצלחת, ולבסוף התשבונה, כמעט בעל-כרחו, על חרטום הסירה, שיגוז קצת, פניו היו מופנים לשמש הזוא זרח כולו, אבל לא כל כך מישמש כמו מאונו עליצות שופעת, שפרצה מתוך עיניו, מתוך גומות החן שבלחיי, מתלתי המוקדולים, מצחוק, מומרתה, כמו שהפליאני ביחסו לאמו ולזקנו בן הפליאני גם עכשיו בשפע הכביר של חדוה, של גיל נשרים, של שמחת החיים, של אהבת החיים, יותר נכון, של אהבה לחיים. של אהבה לכל, ודמותו זו באותו ערב קיץ, כסמל הנצחיים, כסמל חרות ההירה, כסמל אביב-האדם, רחפה לפני בלי הרף בקראי את הדפים התהומיים של יומן ניו. הן ראיתי אתה כך גם בהרבה מצבים אחרים, ראיתי בצערו ובעצמו, אבל בשקעי באימה הגדולה והחשכה של יומניו, נצנצה לפני דוקא הדמות הנרת, רווית האור והגיל, שקיפת האביב והאהבה. אני קורא את דברי הגבר אשר ראה עוני בשבט עברתו, כמו שלא ראה אותו גם ירמיהו; אשר שכול ואלמון ויתום כתומם באו עליו כמו שלא באו גם על איוב; אשר נפשו נקרעה לקרעים רגע רגע, יום יום, לילה לילה, שנים על שנים; אני קורא על מדוים ויסורים, ששום דגסה לא היה יכול לבדות אותם בדמיונו, שפן מדוים ויסורים אלה כפולים פי שבעה מיליון כמספר היהודים, שגשמדו לפי השערות של קצנלסון ביומניו; אני רואה את עקדת יצחק קצנלסון, שעקדת יצחק אבינו כאין לעומתה, שפן לנגד עיניו של יצחק אחינו נפנפה המאכלת במשך שנים, שפן יצחק אחינו ראה גם את עקדת רעייתו ושני ילדיה, וראה את להט החרב המתהפכת במשך שנים גם על צואר בנו השלישי, היחיד שנשאר לו ושנספה אחר כך יחד אתו; אני רואה אימים ובלהות אשר יקצר כל דמיון מלהכילם, ואף על פי כן מרחפת לנגד עיני הדמות הנותרת של יצחק קצנלסון העלם, הדמות השופעת עסיסי חיים טמירים, השופעת אהבה ואור, ואני גם מתחיל להבין באיזו דרך נוקעת ועולה לקראתי הדמות הנותרת מתוך עלטת האימים. מפני שההגרים האפלים מכל אופל הם הם עצמם רוויים אור גנוז, מפני שמתוך הדפים המבעיתים בטרדינותם פורצת גם אהבה עצומה, יש אהבה, לאומה הנשמדת, יש אהבה וחמלה, הכאב הפרטי מובלע בכאב ישראל, בכאב האדם, בכאב על קלוז העולם, על התנוונות האנושיות, על חילול צלם האלהים, תאור היר שיבה במרתף בחברת החברים המופת לאים ובחברת הזקן בן השמרגים, תאור מצומצם ורב כוח, הוא לא רק תעודה אנושית נשגבה, הוא גם תמונה אמנותית בלתי-מצויה, ומקומות כאלה רבים הם ביומן, ואיזה כוח נפשי, איזו גבורה רוחנית היו דרור שים כדי לנהל יומן כזה בתנאים אים שבהם חי קצנלסון, כדי לרשום את הרשימות האלה למען להשאירן זכר לדור ולדורות! ביומן הזה מתגלה קצנלסון באור יקר, אשר יזהיר לנצח בספרות המרטידלוגית שלנו, מתוך היומן הזה מופיעה לפנינו דמית, כדמות אשר ראיתי לפני ארבעים שנה, דמות אור וזהר, אבל אור שלא מעלמא הדין, וזהר של קדושה עליונה. יופיע נא היומן הזה על כל מורד רותיו, על כל כאבו וזעמו הלהוט, לא רק בעברית כי אם גם בתרגום לשונית נכרה, לעידוד וילגאון לאומה המגיד דלת נטעים כאלה, לקלון ולזוזה לצור לם העוקר אילנות כאלה!

גדול בין שני הדברים האלה. ההלגשות התמימות, הבלתי מסובכות, הבלתי מורכבות, נמסרו באופן אמנותי הילם, בצורה מתאימה לתוכן, בריטמוס שירי שנבע מעצם החוויה, ריטמוס חפשי וגמיש, שהמשורר הזהו לחפצו מתוך שליטה גמורה, בלי להשתעבד לכל החומרות של המשקל הטוני. נדמה לי, כי קצנלסון היה היחידי בין חבריו אשר עם כל היותו מוסיקלי ומילודי, ואולי דוקא מפני כך, הרשה לעצמו סטיות רבות מהכללים המקובלים של המשקל ושל החרות, כשם שהיה אולי הראשון שהכניס לשירה העברית של זמנו את הניב העממי, כמעט את לשון הדיבור, אף כי בארצות מושבנו לא היתה העברית שפת דיבורנו. על פרט זה, שיש לוקפו לזכותו הגדולה של המשורר, לא עמדה עוד כמדומני הביקורת שלנו. הטעם הטוב שנחן בו הוא שלמדו לשונות לתוכן העממי, התמים של שירתו גם צורה עממית מתאימה. אבל יצחק קצנלסון לא קפא על שמריו, הוא הלך והתפתח. עולמו הפנימי נתעשר ונתעמק, ובשיריו המאחרים יותר הוא מגלה לא נופים-חדשים שבנפשו, נופים מעוגנים, והוא מספר לנו: „העבים הקודרים המכסים את שמי — הם עלו משפטי בעורקי ובדמיי“. „רק לזט הוא האביב, הקיץ הוא מסוה... סות שחורה על שכם ושקים ואפר, ודברי קהלת ואיוב בספר...“

לא מכוונתי עכשיו לתת הערכה של כל מה שנתן קצנלסון לשירה ולפרוזה זה שלנו, לא הזכרתי לא את „גבנר“ לזת ליטא“ ולא את „גלות“ ולא את יצירותיו הדרמטיות, אשר בכלם נתגלה כשרונו המקורי ורב הגוונים, רציני רק לציין, במה קנה קצנלסון את לב כולנו מצעדיו הראשונים בספר רותנו, והדגשתי ביתוד את חן העממיות הברזכה, שהיתה נסוכה על יצירות בעוריה, וכן זה אמנם ליוה גם את יצירתו המאוחרת, החן של ביטוי עממי מקורי, ששימש לעתים לא רחר קות לבוש לתוכן הגותי עמוק, חן הטבעי הזה משוך על כל מה שכתב, מהשיר „פקחתי עינים — / ראה: האיר יום / סנונית בחלון / ושמש ברום / נשאתי כפים / פציתי הפה / תאח, כמה יפה / העולם הזה! / ועד יפיים הלילות בכנען“ ועד השיר האחר רון שקראתי ממנו בעברית: „חלום חלמתי / גורא מאד / אין עמי, עמי / איננו עוד! /“ זה השיר המזועזע, הקר רע לב, אשר עממיות הבטוי שלו רק מבליטה את היאוש התהומי הנוקע מתוכו...

רק לאחר שיופיעו כתבי קצנלסון מקובצים ומסודרים תהא אפשרות להעריך את מפעלו הספרותי כראוי. תהיינה ברוכות הידים אשר העסקנה בכינוס יצירתו, כינוס אשר ישמש מצבת עד למשורר המקורי והיקר, אך גם יכניס נכס רב ערך לספרות העברית.

אחרי כתבי את הדברים דלעיל בא לידי העתק מיומניו של המשורר שנכתבו במחנה הריכוז ויטל בצרפת, שמשם הועבר אחר כך לאחד ממחנות המות. ביומן זה משולבים הגיגים ותאורים, מרישית וזכרונות על הזנר עות של גיטו וארשה, הנני מתקשה למצוא מלים מתאימות להבעת הרשם שעשו עלי היומנים האלה. גודעזעתי עד יסוד הנפש מכאב ומזעם אשר אין להם ארשת, אבל גם נתמלאתי חרדת קודש ויראת הרוממות בפני הכותב, בפני הזהר העילאי הזורם מכל דף ושורה, וחוך כדי קריאה רחפה לנגד עיני בלי הרף דמותו של יצחק, כפי שראיתי בפגישתנו הראשונה לפני ארבעים שנה בערך, נפגשתי אתו הרבה פעמים גם אחר כך, גרנו יחד בביר לין זמן מסוים, התראיתי אתו לעתים לא רחוקות בעברי את וארשה, ובאחד רונה — לפני כ-12 שנים בערך — בביקורו בארץ-ישראל היינו מזדמנים יחד כמעט יום יום, אבל בקראי את היומן דאיתי לפני את יצחק העלם הרך, את יצחק מלפני ארבעים שנה, הוא בא אז יחד עם יצחק טבנקין, כך דודו, לעיר מולדתי בעיני „פריזו“, כלומר התיצגות לצבא, והוא התגורר שם איזה זמן בבית סבא שלו, זקן יקר, אשר פניו קוינו תמיד מחויך מקסים, חוץ ירירות וחביבה לכל הבא בדי אמר תיו, גם אמו של יצחק, אשה טובת לב להפליא, באה עמו, היחס של קצנלסון לאמו ולזקנו התמינה, סוף-סוף

בעוז שבו או ברוך שבו, ביסוד הגבר רה שבו או ביסוד התפארת שבי, בססוגיותו או בעמקותו, במתיקותו או בקלותו, הדור שעליו נמנה גם יצחק קצנלסון, דורו של ביאליק וחבריו, היה דור של משוררים-אישים, אשר לכל אחד מהם היה פרצופו שלו וניגונו שלו, פרצוף אינו דומה לפרצוף, קול מקול שונה, בעלי גובה שונה, בעלי היקף שונה, בעלי צלילות ומתיחות שונה — יריו הצד השוה של כל הקר לזת היה בעיקר בזה, שאין בהם צד שיה, בכל שיר ושיר אפשר היה להכיר את המשורר גם ללא חתימתו, ומשורר בעל ניגון משלו וצליל משלו היה גם יצחק קצנלסון, אם האחד הצטיין בשגב הפאתוס שלו, השני בציוריות ובליריות, השלישי בנועם ההרמוניה, הרביעי בעוז הדמיון או בעמקות ההגיה וכו' וכו', הרי קצנלסון בלט בעיקר בחן-הילדות שלו, אין אני מדבר על שירי הילדים שלו שהוא הרבה וגם היטיב לכתבם מאין כמוהו, אני מדבר על הרוח המיוחדת שפעמה את שירי תו בכלל, רוח תום ואמון, רוח עליזות ושובבות נחמדה, רוח התפנקות והתרפקות, ורוח זו הסתננה גם מבעד לעננת העצב הקלה, שהיתה לפעמים עולה באופק הכהיר שלו. „רוח עצוב, רוח עגום, שא גא את אנחתו...“ האנר חה בודאי יצאה מעומק הלב, ואף על פי כן לא שברה חצי גופו לא של המשורר ולא של הקורא, והיתה נעיר מות גם ב„שכינת היגון הדומם“, ובשעה שהמשורר הבטיח לנו בשירו „השמש צולל חוץ להבות“: „מחר ייקץ כל העולם — הזנו רוחץ בזהרי חמה; נצחי צערי שבלכבי ואנחתו אינה תמה“, הרגשנו גם הרגשנו כי צערו אמתי, אבל ידענו גם ידענו כי צערו אינו נצחי, כי האנחה תרום, ובמקומה יתפרץ מלבנו, בקרוב כרוב, שיר נעוריים תוסס ומוזהיר, בשירתו של קצנלסון מתקופתו הראשונה היה זהר בה מהתמימות, מהפרימיטיביות, אבל זאת לא היתה אמנות פרימיטיבית, זה היה פרימיטיב אמנותי, ויש הבדל

יצחק קצנלסון היה ילד השעשועים של השירה העברית החדשה, זו שברא שיה הזמירו שני הכוכבים הגדולים — ביאליק וטשרניחובסקי. כל תקופה ספרותית מצטיינת ביחודה, בצבינה, שאילולי כך לא היתה ראויה לשם זה, שם „תקופה“, אבל לא כל תקופה ספרותית זוכה לכך, שהאישים הפועלים בה מצטיינים כל אחד באפיו הספרותי הסגולי, בצביון מוזמן רק לו, בסממני סגנון ובבחירת נושאים, שהם מיוחדים רק לו, יש שבתקופה ספרותית בולט לא האינדיבידואלי, כי אם הקולקטיבי, ומתקבל הרשם, כי כל סופרי הדור מתנבאים בסגנון אחד, וקשה להבדיל בין יצור ליוצר, תקופה כזאת כרגיל אינה מנחילה לדורות יצירות רבות ערך כשהו לעצמן, אך לפעמים היא מכניסה חידושים בצורות ובנושאים, אף כי חידושים אלה גם הם נעשים לנכסי ערך רק לאחר שיוצרים גדולים מתחילים להשתמש בהם. את החריז לשירה העברית הכניסו פיטנים בעלי רמה שירית מפוקפקת, את משקל התר נצעות והיתדות הכניסו לשירה-ספרד דונש בן לברט, אשר כמשורר אינו מצטיין כלל וכלל, גם את המשקל הסוני החדירו לשירתנו החדשה משוררים לא ממדרגה ראשונה, אף על פי כן אין לבטל את החשיבות של חידושים אלה וכיוצא באלה. נדמה, כי דוקא שעות חולשה, כשהכוח היוצר שרוי במצב של תנומה, הן שעות כושר לחידוש צורות, לשכלול החיצוניות, לטיפולי-יתר בנגלה: הנגלה מתפתח אז על חשבון הנסתר, הקליפה על השבון התוך, אבל כאמור אין לזלזל גם בערך הקליפה, ואולם לעומת תקופות כאלה, שהמיוחד שבהן אינו אינדיבידואלי כי אם קולקטיבי, יש גם תקופות ספרותיות, אשר בהן לא יצור ויוצר חסר, לא רק בתור חבר המקהלה, כי אם בעיקר בתור סוליסט, יותר נכון אשר בהן מתוך הסימפוניות רבת הקולות בוקע בבחירות ובצלילות הקול של כל אחד ואחד, ואם כי כל הקולות הברורים מצטרפים לאחדות גדולה הרמור גית, הרי כל קול וקול בולט ביחודו,